

Religiózný štýl

JOZEF MISTRÍK

(Bratislava)

Religiozita je orientácia človeka vychádzajúca z viery v objektívnu existenciu transcendentálneho sveta. Presvedčenie veriaceho v existenciu takéhoto sveta je primárne obsahom vnútorných jeho citov a pocitov, ktorých hĺbku a silu dôverne pozna iba on sám. Vzťahy veriaceho človeka k nadprirodzenému svetu sa manifestujú aj navonok formálne, a to v špecifických situáciách a špecifickými výrazovými prostriedkami. Rovnako ako religiozita vôbec je zložitým fenomenálnym javom, tak i jej vonkajšie prejavy sú tvarovo i zložením maximálne rôznorodné a bohaté. Na takomto podhubí vznikli, vyrastali a existujú religiózne prejavy veriacich – možno povedať – všetkých náboženstiev na svete. Sila viery je taká obrovská, že je schopná preniknúť do všetkých oblastí duchovného života a aj na svoje vyjadrenie použiť prvky všetkých semiotických systémov. Napriek tomu, že každé náboženstvo má špecifický repertoár výrazových prostriedkov, existuje bohatý aj univerzálny repertoár výrazových prostriedkov, ktorý predstavuje základnú vrstvu religiózneho štýlu.

Religiózný štýl môžeme začleniť medzi ostatné funkčné štýly, no svojou zvláštnosťou ho možno vidieť aj ako špecifický štýl využívajúci všetky možné verbálne i neverbálne prostriedky. Svojou základnou črtou patrí medzi subjektívne štýly, stojac bližšie k umeleckému a rečníckemu štýlu. Nie je nám známe, že by sa doteraz boli niekde publikovali aspoň jeho základné charakteristické črty, hoci s jeho žánrami sa odnepamäti stretáme denne v súkromných i verejných situáciách človeka. Najvýraznejšou črtou religiózneho štýlu je jeho hymnickosť as ňou spojená emocionálnosť, patetickosť, pompéznosť. Klasický religiózný štýl je úprimný tak, ako úprimná je modlitba, prisaha alebo hymna, je tak intímny, ako intímna je svedčenie, pohreb a tak oslavný, ako oslavný je sobáš, bohoslužby, procesia, púť alebo iný cirkevný obrad. *A last but not least* je tento štýl navonok

taký heterogénny, ako heterogénne sú sprievodné neverbálne prvky, rekvizity, menovite zvony, oltár, tymián, hudba, zástavy, kinezika, žehnanie atď. Bez uvedených a ďalších analogických prvkov neverbálneho náboženského textu vo väčšine prípadov nemožno hovoriť o religióznom štýle.

Ktoré sú štýlotvorné činitele tohto štýlu? Predovšetkým je to jeho knižnosť a rétorickosť, a to nielen v biblických textoch, ale aj v homiletike, v liturgii i v hudbe (obradné texty veršované s monumentálnou stavbou vety, upravené na melodramatické recitovanie). Štýlotvorným činiteľom je aj dialogickosť tohto štýlu: rozhovory vedie pri modlitbe človek s Bohom a pri obradoch kňaz s Bohom, alebo aj s veriacimi. Silným štýlotvorným činiteľom je presila v uplatňovaní mimojazykových výrazových prostriedkov a rekvizít, ktoré sú obyčajne prievodnými symbolizujúcimi alebo proste teatrálnymi prvkami v slávnostných prejavoch. Religiózný štýl je viacej diferencovaný podľa situácie a typu obradov, než podľa adresáta – sociálnych kategórií veriacich. A tak okrem niektorých občianskych obradov adresátom je sám Boh alebo nadprirodzené bytosti. Významným štýlotvorným činiteľom je aj predmet náboženských obradov, ktorý podmieňuje uplatňovanie špecifických žánrov, ako sú prosby, žiadosti a poďakovania (modlitby), pompézne oslavy (cirkevné sviatky), mravná výchova veriacich (homiletika) a podobne. Pri všetkých týchto príležitostiach ako osobitný štýlotvorný činiteľ sa uplatňuje aj estetický moment aktu.

Jazykové výrazové prostriedky religiózneho štýlu. Štýlotvorné činitele tohto štýlu najvýraznejšie poznačajú jeho slovník. Slovná zásoba nie je príliš bohatá, lebo reč je tematicky koncentrovaná na duchovnú sféru človeka. Navyše vernosť náboženským tradíciám je taká silná, že celé veky sa nezaznačil pozoruhodnejší odklon od ich prvopočiatkovej podoby. Vidieť to na obrovskom počte kalkov, ktoré sú prítomné ako internacionálne kalky vo všetkých náboženských jazykoch. V slovenskej podobe ide o slová typu *milosrdný, žehnať, zvestovať, odpúšťať, hriech* atď. Zatiaľ čo napríklad indexy opakovania slov vo všetkých štýloch sa pohybujú v rozpätí indexu opakovania od 2 do 8 slov (a iba matematika dosahuje hodnotu 20), opakovanie slova v preklade Neovulgáty (*Svätého písma*) má index opakovania hodnotu 25. Analogická situácia je napríklad aj v *Koráne*. Pritom je neobyčajne veľká dĺžka slov a analogicky aj dĺžka vety. Je to odraz abstraktnosti, rétorickosti a štylistickej nadnesenosti textu. Slovník religiózneho štýlu nesie silnú patinu archaickosti, biblickej poetizácie i historizmov. Dokazuje to enormný výskyt slov typu *nebo, duša, svätý, Spasiteľ, Tešiteľ, Vykupiteľ, očistec, Hospodin, učiniť, vyslyšať, skutky, plesať, evanjelium, dobrotivý, orodovať, pôst, zhladnúť, osvietiť* atď. V religióznom štýle sa synonymá slov *Boh,*

Kristus píše s veľkými začiatočnými písmenami: *Král', Hospodin, Otec, Duch Svätý, Trojica...* a veľkými začiatočnými písmenami sa píše aj zámená, ktoré pronominujú Boha, napríklad *On, Jemu, Ty, Ťa, Tebe, Ten, Tento*.

Nejčastejšie slová v náboženskej slovnej zásobe sú: *Boh, hospodin, Ježiš, Kristus, Pán, Syn, Král', mocný, Zem, prosit', svetlo, cesta, Duch, modlitba, služobník, život, dar, čistota, telo, radosť, srdce, dokonalý, tma, osoba, hl'adať, prijímať, vyznať, vôl'a, dielo, veriaci, odpustenie, dobrý, človek, svätý, Kristus, Mária, bož', požehnanie, čistý, mocný, nekonečný, nadzemský, nepoškvrnená, jednorodený, nebeský, jediný, poslušný, starozákonný, Baránok, bož', izraelský, jeruzalemský, nazaretský, židovský, kríž, zmŕtvychvstanie, amen, krst, Trojica, svätodušný, Turíce, Veľká noc, Advent, Vianoce, sláva, hosanna, alleluja, evanjelium, diabol, apoštol, večný, birmovka, konfirmácia, krstní rodičia, pašie atď'. Sú to slová z rozličných žánrov a z rozličných cirkevných obradov.*

V liturgických spevoch a modlitbách sa často vyskytujú citoslovčia a častice, napríklad *ó, ach, hl'a, ajhl'a*.

Špecifickým slovným druhom v náboženskom štýle sú číslovky. Zatiaľ čo vo vecných textoch je veľká frekvencia hraničných čísel desiatkovej sústavy (*desať, sto, tisíc, milión*), v biblických a nábožensky ladených textoch prevažuje frekvencia biblických čísel (*tri, sedem, dvanásť*) alebo neurčitých čísloviek, ako sú: *stovky, tisíce, hromada a podobne*.

Pokiaľ ide o morfológiu slov v religióznom štýle, príznačný je takzvaný archaický vokatív. V hovorovej a odbornej slovenčine zanikol a aj z učebníc bol vokatív (5.pád) vyňatý, avšak v religióznom štýle patrí tento pád medzi najfrekventovanejšie výrazové prostriedky: *Bože, Otče, Synu, Duchu Svätý, Hospodine, Kriste, Ježišu, človeče, hriešniku, Matičko, Král'u, Baránku*. Keď sa v preklade biblických textov do slovenčiny vokatív nahrádza tvarom nominatívu, vtedy sa vlastne zotiera expresívnosť a emocionálnosť, ktorá patrí medzi základné črty tohto štýlu.

Zo slovesných tvarov má v náboženských textoch vysokú frekvenciu imperatív. Táto kategória je častá v modlitbách (*pomôž, zmiluj sa, zl'utuj sa, požehnaj, vyslobod', daj, učiň, príjmi, zapál', modlime sa, vyznajme, pristúpte, ver, bud', zvelebuj, chváľ', nezavrhní, vzdajme, spievajme, tešte sa, plesajte, plodte sa, vezmite, klaňajte sa*). Tretia osoba singuláru i plurálu, ako naratívna osoba, sa vyskytuje takmer iba v homiletických textoch, v čítaní z evanjelia a z biblie. Imperatív je expresívny tvar a okrem svojej morfolologickej podoby má svoje výlučné miesto – tak ako vokatív – v evokujúcich vetách, na čele syntaktických klauz ako uvádzajúci výraz.

Morfologickou špecifikou religiózneho štýlu je hypertrofia komparatívu, superlatívu alebo aj elatívu, napríklad: *Boh učinil dve veľké svetlá; väčšie svetlo aby vládlo nad dňom a menšie svetlo, aby vládlo nad nocou; mocnejší ako celý svet; nad slnko jasnejší; najsvätejšia Trojica, najvyšší Bože, najslávnejšie meno, najdobrotivejší Hospodin, nekonečný Boh, nebotyčný, milostiplný, strastiplný atď.*

Niektoré evidentné morfologické gramatické jevy nemožno odtrhnúť od špecifických syntaktických javov religiózneho štýlu, pretože komplexne vyjadrujú jeden jediný štylistický prvok. Napríklad otázka špecifického honoratívu patrí tak do morfológie, ako aj do syntaxe. Ide totiž o fakt uplatňovania honoratívu tykaním Bohu i všetkým nadprirodzeným bytostiam (na rozdiel napríklad od francúzštiny, kde sa Bohu vyká). Ide o špecifickú filozofickú otázku slovenčiny: v slovenčine sa tyká všetkým abstraktným, vzdialeným i nadprirodzeným adresátom. Tyká sa mytologickým a fantastickým bytostiam, legendárnym hrdinom, personifikovaným veciam, evokovaným a citovaným osobnostiam, fyzicky vzdialeným partnerom komunikácie (pozn.: treba doložiť, že sa tyká aj partnerom komunikácie „vzdialeným psychicky“, napríklad pri zvadách, vzrušeniach, extázach, kedy sú partneri voči sebe „expressis verbis“ bezohľadne neprítomní). Osobitnou kapitolou syntaxe religiózneho štýlu je modálnosť. Popri virtuálnej expresívnosti všetkých subjektívnych štýlov (umeleckého, hovorového, esejistického i rečníckého) je expresívnosť manifestovaná modálnymi konštrukciami najvyššia. Nielen žiadacie výpovede (do toho v zmysle teórie o výpovedných aktoch rátame aj opytovacie), ale aj všetky oznamovacie výpovede sú amalgamované expresívnosťou. Sv. Ján Zlatoústý evokoval city vďačnosti v homílii o liste sv. Pavla k Efezanom tak, že celý text poznačil expresívnosťou: „*Keby som si mal voliť; či sedieť medzi anjelmi alebo pri sputnanom Pavlovi, zvolil by som si byť s Pavlom, vo väzení. Keď že sa Kristus kvôli mne stal sluhom a zriekol sa svojej vznešenosti a radšej sa dal za mňa ukrižovať; než oslavovať; čo potom ja, nemám rád trpieť? Keď on, ktorý miloval núdzných a nešťastných, nepokladal za svoju česť byť v sláve u Otca, ale zniesť za nás potupu, o koľko viacej musím si ja pokladať za česť byť s Pavlom. Ó, požehnané putá, ó, sväté ruky ozdobené okovami! Neboli tie ruky také úctyhodné, keď postavili na nohy chromého v Lystre, ako keď ich sputnali do okov. Keby som bol žil v tom čase, bol by ich vrúcne objal a bol by som sa nimi dotkol očí a bol by som ich neúnavne bozkával, pretože boli sputnané za lásku k môjmu Pánovi.*”

Zvláštnym modálnym výrazovým prostriedkom sú rečnícke otázky, ktoré sú častým komunikačným prvkom v modlitbách a homíliách. Rečnícka otázka

svojou žiadosťou si súčasne odpovedá – je to odpoveď vyjadrená otázkou a v tom je jej sila. Príklad: „*Či sme sa neprehrešili týmto hriechom? Či nie je pravdou, moji milovaní, že nás Duch Svätý často napomína, že konečne zostal právom zarmútený?*” Iný príklad: „*Kde sú prenasledovatelia kresťanstva, kde je ukrutník Néro, tyran Domicián, barbar Dioklecián? Kde sú ich hroby, kde je ich pamiatka?*”

Pre vetu religióznych textov je príznačné postponovanie prívlastkov. Je to archaizovaná podoba vety, ktorá sa k nám dostala kalkovaním z latinčiny. Dnešné inverzné konštrukcie samy o sebe pôsobia archaicky, ako prvky religiózneho štýlu. Vhodným príkladom na uplatňovanie postponovania prívlastkov je napríklad kalkovaný text Otčenáša: *Otče náš, ktorý si na nebesiach posväť sa meno Tvoje, príd' kráľ'ovstvo Tvoje, buď' vôl' a Tvoja ako v nebi, tak i na zemi. Chlieb nás každodenný daj nám dnes a odpusť nám naše viny, ako i my odpúšťame svojim vinníkom, a neuvod' nás do pokušenia, ale zbav nás od zlého. Amen.* V texte je 5 inverzných slovosledných konštrukcií, ktoré mu dodávajú istú velebnosť, pátos a archaickú vzletnosť.

Keďže každý religiózny prejav je v podstate dialógom, vyskytuje sa v ňom množstvo oslovení a evokácií najrozličnejšieho typu. Oslovenia sú v modlitbách, spevoch, v kázňach i vnútorných monológoch. Napríklad: *Hospodine, Bože môj, vyslyš volanie a modlitbu, ktorú se denne pred Tebou modlí Tvoj služobník. – No oči celého Izraela sa obracajú k Tebe, môj Pán a Kráľ'. – Bože a Spasiteľ'ú môj, Ježšu Kriste, hl'a, prichádzam dnes k Tebe, povzbudený slovami Tvojej nekonečnosti. – Milí veriaci, bratia a sestry, dnešný deň je sviatkom zmrtychvstania Pána.*

Medzi náboženskými spevmi, modlitbami a biblickými sentenciami, aforizmami, je plynulý prechod a prekryvanie. Hranice sú také prestupné, že deklamácie prechádzajú v recitácie, tie ďalej v recitatívy, do melodram a konečne až do piesňových podôb. Dané je to aj tým, že náboženská reč bola od svojho vzniku velebná, sviatočná, beletrizovaná a spevná. V náboženskej reči je presila básnických figúr, z ktorých medzi základné patria všetky opakovacie figúry. Ale okrem nich aj složité hyperboly, epitetá, personifikácie, alegórie a metafory v najširšom zmysle slova. Litánie a ruženec, ako zánre, sú par excellence náboženské žánre s bohatými refrénmi a anaforami.

Neoddeliteľnou zložkou religióznych prejavov sú paralingvistické a extralingvistické prostriedky z najrozličnejších semiotických zdrojov. Dnešná podoba náboženských prejavov nesie stále isté rezíduá pôvodných náboženských teatrálnych výjavov, ktorými sa kedysi uctievali nadprirodzené bytosti. Tieto neverbálne

prvky majú predovšetkým fonetický a vizuálny charakter. K nim sa radia kolorické a olfaktorické prvky a navyše aj bohaté rekvizity. Proporcionalita teatrálnych prvkov pri náboženských obradoch je priamoúmerná významu sviatkov, ktoré sú pozadím náboženských osláv. Každodenné modlitby, spevy a ostatné obrady sú jednoduché a v porovnaní a pompéznymi oslavami výročitých sviatkov sú prevažne verbálne.

Z pragmalingvistických prvkov sú najpriebornejšie sprievodné fonetické prostriedky. Už samotné liturgické texty sú syntakticky konštruované tak, aby umožňovali deklamačný prednes alebo melodizovanú reprodukciu. Väčšina z nich je písaná veršovanou prózou. Klasický sporievodný hudobný nástroj je organ, ktorý od 14. storočia, po zavedení pedálu a neskoršie registrov s hlavným princípálom, svojím basom sa stal „vehiklom“ kolektívneho spevu v kostoloch. Organová hudba sama o sebe je povznášajúca a znásobuje vznešenosť náboženských textov. Hudba a spev harmonizujú s obradmi cirkevného roka, napríklad mollová melódia v Advente a v Pôste. Hudobné prvky, najmä tempo, rytmus a pauzu využíva aj cirkevná rétorika vo svojich ceremoniálnych prejavoch.

Z ďalších paralingvistických prostriedkov sa v značnej miere uplatňuje horizontálna i vertikálna proxemika. Proxemické zákony sa rešpektujú už pri architektonike kostolov a modlitebni, napríklad využívaním schodov alebo členením a úpravou chrámových priestorov, ako je svätyňa i baldachýnový priestor, chrámová loď, kazateľnica, spovednice a ďalšie. Proxemika, najmä horizontálna, je kanonizovaná, napríklad intímna vzdialenosť medzi kňazom a veriacimi pri spovedi, pri sobášnej prísahe, pri vyjadrení úcty voči relikviám, ako je bozkávanie relikvijského prsteňa alebo kríža. Z vizuálnych prostriedkov sa najbohatšie uplatňuje kinezika a spolu s ňou posturika a gestika. Repertoár týchto pohybových prvkov je veľmi široký. Patrí tam napríklad žehnanie, spínanie rúk, klácanie, bitie sa v prsia, umývanie rúk, pohyby kňaza a miništrantov pri oltári, gestikulácia kňaza pri oltári alebo počas kázne a mnohé ďalšie. Bez mnohých týchto virtuálnych sprievodných prvkov by liturgické úkony neboli plné. Do oblasti vizuálnych výrazových prostriedkov treba zaradiť aj koloriku, ktorá sa pri náboženských prejavoch v symbolike a harmónii s verbálnymi i fonetickými prvkami používa zákonite. Ide napríklad o farbu bohusložobného rúcha, kde platia prísne úpravy o symbolickom využívaní najmä základných farieb, ako napríklad čierna, červená, alebo aj fialová. Zložité a prísne sú predpisy o kňazskom a bohoslužobnom rúchu vôbec.

Ako zvláštny prvok bohoslužobných obradov je aj olfaktorika, čiže uplatňovanie čuchových prvkov, napríklad tymiánovej vône.

Neoddeliteľnou zložkou náboženských prejavov sú aj bohaté extralingvistické prvky, ktoré síce nie sú zviazané s verbálnym textom, ako je napríklad hudba alebo kinetické prvky, patrí však do rodiny nevyhnutných náboženských rekvizít, ktoré sú nepriamo späté s liturgickým textom a náboženskými prejavmi človeka. Čiastočne sem patria už niektoré zo spomínaných olfaktorických prvkov, no okrem nich existuje celý rad ďalších extralingvistických výrazových prostriedkov. Takými sú napríklad zvony (ako najstaršie hudobné nástroje), zástavy, kadidlo, kalich, monštrancia, kríž, víno, popol, obrazy alebo sochy. Extralingvistickým prvkom religióznych textov sú aj kostolné veže, zvonice, špecifické kostolné priestory, ich výška, členenie, chóry atď.

Spomínané paralingvistické a extralingvistické výrazové prostriedky sú imanentnou zložkou religióznych prejavov a nevyhnutnou súčasťou verbálnych náboženských textov. Štýl, akým človek prezentuje svoju religiozitu, akým ako veriaci komunikuje pri plnení si svojich náboženských povinností, nebol by úplný bez týchto neverbálnych prvkov. Religiózne štýly je semioticky najzložitejší zo všetkých štýlov.

Analogicky ako iné funkčné štýly, tak aj religiózne štýly má viacero žánrov, ktoré možno diferencovať podľa funkcie a formy komunikátov. Ako základné sa ukazuje členenie na a) katechetické, b) konfesijné. Ku katechetickým žánrom možno zaradiť tie žánre, ktoré akýmkoľvek spôsobom vzdelávajú človeka vo veciach viery, náboženstva, jeho dejín, morálky, apologetiky. Do oblasti katechetických žánrov možno začleniť texty náboženskej literatúry—*Biblia*, *Nový Zákon*, *Písmo*, katechizmus—kázne misijné i homiletické. Do oblasti konfesijných žánrov môžeme začleniť tie komunikáty, ktorými veriaci manifestuje svoje vierovyznanie, v podstate ide o obradné typy. Táto žánrová oblasť by sa ďalej členila na osobné (modlitby, prijímanie sviatostí), chrámové (všetky druhy verejných bohoslužieb), púťové (procesie, verejné manifestácie, koledy, ľudové hry—*Chodenie s Betlehemom* a pod.). Pod konfesijnými žánrami si treba predstaviť prejavy s množstvom mimojazykových prostriedkov, ktorými a prostredníctvom ktorých veriaci verejne vyznávajú svoje náboženské presvedčenie.

Záver. Religiózne štýly je štýl *sui generis*. Doteraz neskúmaný a neformulovaný a nezaradený. Táto štúdia je pokusom o jeho charakteristiku a hľadanie miesta v oblasti rečovej komunikácie a stylistiky. Isteže je dosť smelé so zreteľom na semiotickú zložitosť náboženských prejavov kvalifikovať tento „štýl“ ako štýl popri ostatných doteraz opísaných funkčných štýloch. Ak však uznávame existenciu rétorického alebo umeleckého štýlu (a dnes už aj disparátny publicistický i náučný štýl), potom do ich kontextu možno zaradiť ako analogicky

disparátnu kategóriu aj religiózný štýl. V našom príspevku ho prezentujeme ako ódickohymnický štýl s množstvom ceremoniálnych divadelných prvkoch, ktoré mu dodávajú patinu výranej patetickosti alebo až pompéznosti. Je to typický subjektívny štýl, ktorý manifestuje najvnútornejšie city a pocity veriaceho človeka. Napriek všetkým cirkevným špecifikám má výrazne univerzálne prvky vo všetkých svojich variantoch.

Literatúra

Mistrík J., 1990, *Vektory komunikácie*, Bratislava: Univerzita Komenského.
Škvareninová O., 1990, *La angla kaj interlingvistika. Problémy interlingvistiky II*, Bratislava.

Der religiöse Stil

Der Verfasser versucht den religiösen Stil zu charakterisieren, versucht auch den Platz, den dieser Stil in der Sprachkommunikation einnimmt, zu bestimmen.

Er betrachtet diesen Stil als einen funktionellen Stil von heterogener Natur, und als das, was der gläubige Mensch zur übernatürlichen Welt zum Ausdruck bringt. (Dieser Stil nähert sich dem künstlerischen und dem rhetorischen Stil).

Weiter bespricht der Autor die stilbildenden Faktoren des religiösen Stils, auch seine typischen Mittel: die Sprachmittel (lexikale, flexivische, syntaktische); auch Para- und Aussersprachmittel (phonische, proxemische, kinästhetische, gestesische, koloristische, olfaktorische usw.).

Der religiöse Stil erscheint also, als ein am meisten semiotisch komplizierter Stil. Die Gattung des religiösen Stils teilt der Verfasser in katechetische (die den Menschen im Glauben gestalten), z.B. die Bibel, Neues Testament, Katechismus und die Predigt; konfessionelle (die zum Glauben bekunden dienen), z.B. das Gebet, die heilige Messe (in mannigfaltigen Abarten), Prozession, Weihnachtslied, Weihnachtsumzug ein.